

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ὁ μέγιστος ἀναντιρρήτως τῶν τε παρ' ἀρχαίοις καὶ τῶν ἔπειτα φιλοσόφων, ἂν ληφθῆ ὡς μέτρον ἐκτιμήσεως ἢ ἀπὸ ὑπερδιοχιλίῶν ἔτῶν ἐπίδρασις τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐπὶ παντὸς κλάδου τῆς ἀπανταχοῦ ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν ἔτει 384 π. Χ. ἐν Σταγείροις, ἀποικία τῶν Χαλκιδέων παρὰ τὴν θρακικὴν παραλίαν, καταγόμενος μητρόθεν ἐξ ἐπισήμου τῶν ἀποίκων οἰκογενείας· πατέρα δ' εἶχε τὸν Ἀσκληπιάδην Νικόμαχον, συγγραφέα φυσικῶν τινῶν πονημάτων, ἰατρὸν τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἐπιστήθιον φίλον τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα τοῦ β', παρὰ τῷ ὁποίῳ διέτριψε καθ' ὅλον τὸν βίον. Πιθανώτατον φαίνεται ὅτι, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης παρὰ τῆ μακεδονικῆ ἀὐλῆ θέσεως τοῦ πατρός, συνεδέθη παιδιόθεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ στενῆς φιλίας πρὸς τὸν ὁμήλικα αὐτοῦ Φίλιππον, τὸν ἔπειτα βασιλέα. Καὶ τῆς μὲν μητρὸς αὐτοῦ Φαιστιάδος φαίνεται στερηθεὶς νηπιόθεν, τοῦ δὲ πατρὸς πρὸ τῆς ἥβης. Τὰ καθήκοντα κηδεμόνος αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἀδελφῶν ἀνέλαβεν ὁ πατρικὸς φίλος Πρόξενος ὁ Ἀταρνεὺς καὶ ἡ σύζυγος τούτου, ὧν μνημονεύει πλειστάκις μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ στοργῆς ὁ Ἀριστοτέλης, παραγγέλλων μάλιστα ἐν τῇ διαθήκῃ του, ἥς τὸ κείμενον σώζεται παρὰ Διογένει Λαερτίῳ, νὰ στηθῶσιν ἀνδριάντες εἰς ἀμφοτέρους. Ἔτι δὲ ἐμφαντικώτερον

τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ φιλοσόφου τεκμήριον εἶναι ὅτι, καί-
 τοι ἔχων ἤδη ἴδια τέκνα, υἱοθέτησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
 Προξένου τὸν ἀπορφανισθέντα αὐτοῦ υἱόν, ὃν ἐνύμφευσεν
 ἔπειτα μετὰ τῆς θυγατρὸς του Πυθιάδος. Ταῦτα, μαρτυρού-
 μενα ὁμοφώνως ὑπὸ τῶν βιογράφων τοῦ Ἀριστοτέλους, θεω-
 ροῦμεν ἄξια μνείας ὡς δικαιούντα ἡμᾶς ν' ἀπιστήσωμεν
 εἰς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ παρὰ τινων τούτων ἀγνώμονα
 διάθεσιν καὶ ἀπολάκτισιν τοῦ διδασκάλου του Πλάτωνος.
 Οὐχ ἦτρον πρὸς τὰ πράγματα ἀσύμφωνος φαίνεται καὶ ὁ
 ἰσχυρισμός, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διῆγε νέος ὢν ἀκόλαστον
 βίον, σπαταλήσας ὀλόκληρον τὴν ἀξίαν λόγου πατρικὴν
 κληρονομίαν καὶ ἀναγκασθεὶς ἔπειτα νὰ μετέλθῃ τὸ ἐπάγ-
 γελμα στρατιώτου ἢ τὸ τοῦ μυροπώλου πρὸς πορισμὸν τοῦ
 ἐπιουσίου ἄρτου. Ταῦτα τῷ ὄντι εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβι-
 βασθῶσι πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι μόλις δεκαεπταετῆς προσῆλ-
 θεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἐξ ἀρχῆς διεκρίθη οὐ μόνον διὰ
 τοῦ πνεύματος τὴν ὀξύτητα, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ φιλοπονώτατος
 τοῦ Πλάτωνος μαθητής. Πρὸς ἐκτίμησιν τῆς φιλοπονίας
 ταύτης ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ
 μελετῶν, ἐκράτει εἰς τὴν χεῖρα σφαιρᾶν χαλκίνην, ὅπως
 ἀφυπνισθῆ ὑπὸ τοῦ ψόφου αὐτῆς καταπιπτούσης εἰς ὑπο-
 κειμένην λεκάνην, ἢν συνέβαινε νικηθεὶς ὑπὸ τοῦ καμά-
 του ν' ἀποκοιμηθῆ. Τὸ μόνον κατὰ τοιοῦτου μαθητοῦ ἀλη-
 θές παράπονον τοῦ Πλάτωνος ἦτο ἢ παρ' αὐτοῦ θεωρουμέ-
 νη ἀνάρμοστος φιλοσοφοῦντι περίσσεια σπουδῆς περὶ τὸν
 καλλωπισμὸν τοῦ σώματος, τοῦ «Ἀριστοτέλους χρωμένου
 ἐσθῆτι ἐπισήμῳ, καὶ δακτυλίοις καὶ κονοῖᾳ», ὅπως κολάση
 διὰ τούτων τὸ ἰσχυροσκελές τοῦ σώματος, τὴν μικρότητα
 τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐν γένει τὴν στέρησιν κάλλους καὶ εὐε-
 ξίας. (Βλ. Διογ. Λαέρτ. Ἀριστ. Α', 5). Τὰ δὲ ἄλλα θρυλη-
 θέντα περὶ τῆς ἀσεβοῦς πρὸς τὸν διδάσκαλον συμπεριφορᾶς
 καὶ τὰ δῆθεν παράπονα τούτου κατὰ τοῦ μαθητοῦ ἐπὶ ἀχα-
 ριστίᾳ ἀνευρίσκονται μόνον παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις βιο-
 γράφοις, καὶ ἰδίως παρὰ τῷ Αἰλιανῷ, ἐξ οὗ φαίνονται πα-
 ραλαβόντες καὶ πλειστάκις μετ' εὐαρεσκείας ἀναμασῆσαντες
 ταῦτα οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πάλης
 κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πολὺ τούτων ἀξιοπιστότεροι εἶναι
 βεβαίως οἱ μαρτυροῦντες ὅτι τοσοῦτον ἠγάπα καὶ ἐσέβετο
 τὸν διδάσκαλον ὁ Ἀριστοτέλης, ὥστε ἠγειρεν αὐτῷ στήλην

φέρουσαν ἐπιγραφὴν ὑπ' αὐτοῦ συντεθεῖσαν πρὸς ἀνάμνησιν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς, αἵτινες καθίστων τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῖς ἐχθροῖς σεβαστόν. Ἡ γένεσις τοῦ μύθου περὶ τῆς ἀγνωμοσύνης τοῦ Ἀριστοτέλους προήλθε πιθανῶς ἐκ τῆς ἀκριβείας μεταγενεστέρων τινῶν βιογράφων, ἐκλαβόντων τὴν ἀνοικονόμητον ἀντίθεσιν τῶν δύο φιλοσοφικῶν συστημάτων ὡς συνεπάγουσαν κατ' ἀνάγκην προσωπικὴν ἐχθρότητα μεταξὺ τῶν ἀντιδοξούντων. Καὶ οὕτως ὅμως ἀπομένει ἀξίον ἀπορίας πῶς διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἐκδοτῶν τοῦ μύθου τὸ ἐν ἀρχῇ τῶν Ἡθικῶν Νικομαχείων χωρίον, ἐν ᾧ, πρὶν ἢ προβῆ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀναιρέσεις τῆς πλατωνικῆς θεωρίας περὶ τῶν εἰδῶν, θεωρεῖ πρότερον νὰ ἐκδηλώσῃ πόσον λυπεῖται ἀναγκαζόμενος νὰ διαφωνήσῃ πρὸς διδάσκαλον ἀγαπητόν: «προσάντους τῆς τοιαύτης ζητήσεως γιγνομένης διὰ τὸ φίλους ἀνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἶδη. Δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι καὶ δεῖν, ἐπὶ σωτηρίᾳ γε τῆς ἀληθείας καὶ τὰ οἰκεία ἀναιρεῖν ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄντας ἀμφοῖν γὰρ ὄντων φίλον ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν» (Ἡθ. Νικομάχ. Α', V, 4). Τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦτο οὐ μόνον προέταξε τῆς ἀναιρέσεως τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο ἐρρῦθμισε πάντοτε τὴν γλῶσσάν του ὁ Ἀριστοτέλης, κατορθώσας νὰ συμβιβάσῃ τὸ σέβας αὐτοῦ πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Πλάτωνος μετὰ τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἀληθείᾳ. Κάπως πραγματικωτέρα, καίτοι ὀλιγώτερον γνωστή, φαίνεται ὑπάρξασα ἢ ἀντιπάθεια τοῦ φιλοσόφου κατὰ τοῦ Ἰσοκράτους. Πρὸς καταπολέμησιν τῷ ὄντι τῆς τετορνευμένης καὶ πλειστάκις παιδαριώδους τούτου κενολογίας συνέστησεν ὁ Ἀριστοτέλης σχολήν, ἐν ἣ ἐδίδασκεν ὅσα ἐχρησίμευσαν ἔπειτα αὐτῷ πρὸς σύνταξιν τῆς *Ρητορικῆς*. Ὁ τοιοῦτος κατὰ τοῦ γέροντος ἤδη σοφιστοῦ πόλεμος φαίνεται προκαλέσας πικρὰς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἀπαντήσεις, ὧν μνημονεύουσιν ὁ Ἀθηναῖος καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς. Πλὴν τούτων λέγεται ὁ Ἀριστοτέλης πλειστάκις ἐρίσας καὶ κατὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Πλάτωνος Ἀριστοξένου δύσκολον ὅμως ἀποβαίνει νὰ συμβιβασθῇ ἢ πρὸς τὸν πρόην τοῦτον συμμαθητὴν ἐχθρότης μετὰ τῆς ἐκδρομῆς, ἣν μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησε μετ' αὐτοῦ εἰς Μικρασίαν καὶ πλείστων ἄλλων τεκμηρίων διαθέσεως πρὸς αὐτὸν φιλικωτάτης. Τὸ μόνον ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων ἀφηγήσεων ὁπωσοῦν βέ-

βαιον πόρισμα εἶναι, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἴδρυσεν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος ἰδίαν φιλοσοφικὴν αἵρεσιν, ἀλλὰ διεκρίθη πρὸ πάντων ὡς διδάσκαλος ρητορικῆς. Ἡ κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀναπτυχθεῖσα παρ' αὐτοῦ δεινότης περὶ τὸ λέγειν καὶ αἱ μετὰ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας παιδιόθεν σχέσεις ἔπεισαν τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀναθέσωσιν αὐτῷ πρεσβείαν πρὸς τὸν Φίλιππον, ὅπως πεισθῆ οὗτος ν' ἀνοικοδομήσῃ ὅσας κατέσκαψεν ἐν Θράκῃ συμμάχους αὐτῶν πόλεις. Τὴν ἀποστολὴν ὅμως ταύτην πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἀποτυχοῦσαν, ἀφοῦ μόνον μετὰ ἱκανὰ ἔτη κατορθώσεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ τύχῃ παρὰ τοῦ Φιλίππου ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν ἀνοικοδόμησιν μόνον τῶν Σταγείρων. Ἡ ἐκ τῆς ἀποτυχίας ταύτης δυσμένεια πρὸς τοὺς Μακεδόνας τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας του θάνατος τοῦ Πλάτωνος ἐκίνησαν τὸν Ἀριστοτέλη ν' ἀποδημήσῃ μετὰ τοῦ Ξενοκράτους εἰς Ἀσίαν, ὅπου ἐξένισεν αὐτοὺς ὁ τύραννος Ἀταρνέως Ἐρμείας, πρῶτην ἀκροατῆς τῶν ρητορικῶν αὐτοῦ μαθημάτων. Ὁ Ἐρμείας οὗτος ἦτο ἀρχαῖος δοῦλος τοῦ τυράννου Εὐβούλου, κατορθώσας διὰ μόνης τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ ν' ἀνυψωθῆ εἰς τὴν τυραννίδα καὶ διακριθεὶς ὡς θερμὸς προστάτης τῆς αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐν Ἀσίᾳ, μέχρις οὗ περιπεσὼν εἰς ἐνέδραν, στηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ὑπηρετοῦντος τοὺς Πέρσας ἑλληνοστρατηγοῦ Μέντορος, παρεδόθη ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Ἀρταξέρξην, ὅστις ἀπηγχόνισεν αὐτόν. Ἡ καταστροφή αὕτη φαίνεται προξενήσασα τῷ Ἀριστοτέλει λύπην βαθυτάτην. Ταύτης ἐπιφανῆ μνημεῖα εἶναι τὸ μαυσωλεῖον ἢ κατ' ἄλλους ὁ ἀνδριὰς ὃν ἔστησε τῷ Ἐρμείᾳ ἐν Δελφοῖς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς :

Τόνδε ποτ' οὐχ ὀσίως, παραβὰς μακάρων θέμιν ἀγνήν
 Ἐκτείνε Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς,
 Οὐ φανερῶς λόγῃ φονίοις ἐν ἀγῶσι κρατήσας,
 Ἄλλ' ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος δολίου,

καὶ ὁ πρὸς τιμὴν τοῦ θύματος ποιηθεὶς ἀθάνατος παιὰν εἰς τὴν ἀρετὴν :

Ἀρετά, πολύμοχθε γένει βροτείῳ
 Θήραμα κάλλιστον βίῳ κ.τ.λ.

Ἄν εἰς τὰ ἀνωτέρω προστεθῆ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνυμ-

φεύθη μετ' ὀλίγον τὴν ἀπορφανισθεῖσαν καὶ ἀπροστάτευτον θυγατέρα τοῦ Ἑρμείου, περιττὴ φαίνεται πᾶσα ἄλλη ἀναίρεσις τοῦ γελοίου καὶ βδελυροῦ μύθου, καθ' ὃν αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης παρέδωκε διὰ προδοσίας τὸν ξενίζοντα εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Τούτου ἀπ' ἐναντίας φεύγων τὴν ὄργην ἀπεσύρθη καὶ διέμεινεν ἐπὶ τινα ἔτη ἐν Μυτιλήνῃ, ἀμφίβολον ὅμως ἀπομένει ἂν εὐρίσκειτο ἀκόμη ἐκεῖ, ὅτε προσεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Φίλιππος, ὅπως τῷ ἀναθέσῃ τὴν ἀγωγήν τοῦ ἤδη δεκατετραετοῦς Ἀλεξάνδρου. Εἰς ταύτην ἡσχολήθη ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη, κατορθώσας νὰ καθυποτάξῃ εἰς τὰ σοφὰ αὐτοῦ παραγγέλματα τὸν εὐγενῆ μὲν ἀλλὰ καὶ παράφορον τοῦ παιδὸς χαρακτῆρα. Μαθήματα δ' ἐδίδαξε πρὸ πάντων αὐτὸν τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν, τὴν ρητορικὴν, τὴν ποιητικὴν καὶ ὅσα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς ἐνόμισε δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς βασιλέα. Πλὴν τούτων φαίνεται μεταδώσας τῷ μαθητῇ καὶ σφοδρὰν κλίσιν πρὸς τὰ μεταφυσικὰ μελετήματα. Ταύτης ἀσφαλὲς τεκμήριον εἶναι ἡ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευομένη ἐπιστολὴ τοῦ ἤδη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης τοῦ Ἀλεξάνδρου, παραπονουμένου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ὅτι κατέστησε κοινὰς διὰ τῆς διδασκαλίας του τὰς θεωρίας, τὰς πρότερον μόνον αὐτῷ μεταδιδόμενας. Διαρκούσης τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ βασιλόπαιδος φαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης συγγράψας πραγματείας τινὰς εἰδικῶς εἰς ταύτην προωρισμένας καὶ ἰδίως τὴν ἀπολεσθεῖσαν *Περὶ βασιλείας* καὶ τὴν *Ρητορικὴν εἰς Ἀλέξανδρον*, ἧς ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται παρὰ πολλῶν. Ἀφ' ἐτέρου θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς ἔργον αὐτοῦ ἡ *περιώνυμος* ἀπὸ τοῦ νάρθηκος ἔκδοσις τῆς Ἰλιάδος, ἣν εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ ὁ δορυκτῆτωρ. Τὴν ἐκπαιδεύσιν τούτου πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν περατωθεῖσαν περὶ τὸ δέκατον ὄγδοον τῆς ἡλικίας του ἔτος, ἀφοῦ μόλις δεκαοκταετῆς ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος ὅτε ἠγωνίσθη καὶ ἠρίστευσεν ἐν Χαιρωνείᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις διατρέβων παρ' αὐτῷ καὶ παρέχων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἀρίστας συμβουλὰς, μέχρις οὔ, ἐτοιμαζομένου ἤδη τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς Ἀσίαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 335 π. Χ. ἔτος. Περὶ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἰδρυθεῖσαν τὴν πολύκροτον φιλοσοφικὴν σχολήν, ἣτις ἐπωνομάσθη *περιπατητικὴ* ἐκ τῆς

συνηθείας τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ διδάσκη περιπατῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἔδρας· ἐποίει δὲ δύο παραδόσεις ἢ, ὡς περὶ αὐτοῦ ἔλέγετο, δύο περιπάτους καθ' ἡμέραν, τὸν ἑωθινὸν καὶ τὸν δειλινόν. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον μετέδιδεν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους μαθητὰς ὑψηλότερα διδάγματα διὰ τῶν ἐπικληθέντων ἀκροαματικῶν λόγων, ἐνῶ τὴν ἑσπέραν ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαίους ἢ καὶ τοὺς πολλοὺς τὰ στοιχειώδη τῆς φιλοσοφίας διὰ τῶν ἐγκυκλίων, ἐξωτερικῶν ἢ ἐν κοινῷ λόγων. Ἡ τοιαύτη διαίρεσις, ἢ μόνον χάριν εὐχερεστερας διδαχῆς γενομένη, ἢ γαγε μεταγενεστέρους τινὰς ἱστορικοὺς εἰς τὴν ὅλως ἀνθαίρετον ὑπόθεσιν, ὅτι πολὺν διέφερε τῆς φανεραῆς ἢ παρ' αὐτῶν ὀνομασθεῖσα μυστικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους διδασκαλία. Οὐσιώδους ὁμως περὶ τὰς γνώμας διαφοραῆς οὐδ' ἴχνος παρατηρεῖται ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ φιλοσόφου· ἢ δὲ γένεσις τοῦ μύθου περὶ μυστικῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν παρερμηνείαν ἀσαφῶν τινῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τὴν ἐκ κακῆς ἐκτιμήσεως τῶν αἰτίων τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους σύγχυσιν τῆς θέσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφούντων πρὸς τοὺς ἔπειτα ἀναγκαζομένους νὰ προφυλάττωνται ἀπὸ τοῦ ἀναθέματος καὶ τῶν διωγμῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως δὴποτε, δύσκολον εἶναι νὰ πιστευθῆ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἠθικῶν καὶ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά, ὁ ἐπιστήθιος φίλος τοῦ κοσμοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ οἰκεῖος πρὸς πάντας τοὺς ἐν τέλει εἶχέ τι νὰ φοβηθῆ ἐκ τῆς ἀνυποκριτοῦ ἐκθέσεως οἷας δὴποτε αὐτοῦ φιλοσοφικῆς γνώμης. Ταῦτα λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαστέλλωνται μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας οἱ ἐξωτερικοὶ ἀπὸ τῶν ἀκροαματικῶν λόγων, ἀλλ' ὅτι ἢ μόνη μετὰ αὐτῶν διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θέματος καὶ οὐχὶ εἰς τὴν πρόθεσιν ἀποκρύψεως οἰουδήποτε μυστικοῦ δόγματος ἀπὸ τοῦ κοινου.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὑπερπεντηκοντούτης ἤδη ὢν ὅτε ἴδρυσεν τὴν σχολὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Λυκείῳ, φαίνεται εἶπερ τις καὶ ἄλλος κατορθώσας νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως πρὸς τὴν εὐρύτητα τῶν θετικῶν γνώσεων καὶ τὴν πείραν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀναδειχθεὶς συγχρόνως ἀπαράμιλλος μεταφυσικός, βαθὺς πολιτικός καὶ ἀκριβέστατος τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐρευνητής. Εἰς τὴν συγκομιδὴν τῶν φυσικῶν γνώσεων συνετέλεσε κατὰ πολὺν ἢ ὄντως

βασιλική τοῦ Ἀλεξάνδρου μεγαλοδωρία. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῷ ὄντι τοῦ Πλινίου χιλιάδες ὄλαι ἀνδρῶν μισθουμένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἶχον μόνον ἔργον νὰ συλλέγωσι καὶ ν' ἀποστέλλωσι τῷ διδασκάλῳ πάντα τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ καὶ ἐν γένει τὰ περίεργα προϊόντα τῆς Ἀσιατικῆς ἡπείρου, τὰ χρησιμεύσαντα πρὸς σύνταξιν τῆς Ἱστορίας τῶν ζώων, ἧς οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν σήμερον ἀσχολουμένων περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδίως περὶ τὴν συγκριτικὴν ἀνατομίαν καὶ τὴν φυσιολογίαν θαυμάζουσι τὴν μέθοδον καὶ τὴν ἀκρίβειαν. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Ἀθηναῖον, τὰ πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογῶν καὶ τῆς πλουσίας τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκης παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου χορηγηθέντα ἀνήλθον εἰς ὀκτακόσια τάλαντα, ἧτοι τέσσαρα τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια σημερινῶν φράγκων, ποσὸν ἀληθῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπέρογκον, ἔστω καὶ προσφερόμενον παρὰ τοῦ κατακτήσαντος τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἀσίας. Τὸ μέγεθος αὐτοῦ φαίνεται δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέτρον τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀξίας. Κατὰ σπανίαν τῆς τύχης εὖνοϊαν ἀνάλογος τῆς φήμης ἦτο καὶ ἡ κατ' οἶκον εὐδαιμονία τοῦ φιλοσόφου, περικυκλουμένου ὑπὸ οἰκογενείας, ἣν φαίνεται ὑπεραγαπήσας, τῆς θυγατρὸς του Πυθιάδος νυμφευθείσης τὸν υἱὸν αὐτοῦ υἱὸν Νικάνορα, τῆς εὐφήμως ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ μνημονευομένης δευτέρας συζύγου Ἐρπυλλίδος καὶ τοῦ ἐκ ταύτης υἱοῦ Νικομάχου. Τὴν τοιαύτην ἐν τούτοις εὐτυχίαν διετάραξεν ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ἡ μεταβολὴ ἢ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ ἦθος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις ἀφοῦ καθυπέταξε τὸ πλεῖστον τῆς οἰκουμένης μόνον τὰ ἴδια αὐτοῦ πάθη ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ὑποτάξῃ, προτιμήσας τῶν εἰλικρινῶν συμβουλῶν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ φίλων καὶ συναγωνιστῶν τῶν κολάκων καὶ τῶν συνοργιαστῶν τὰς ὑποκλίσεις καὶ τὰς θωπείας. Ὑπερβολὴ τῷ ὄντι παρηρησίας φαίνεται ὑπάρξασα ἡ κυριωτάτη ἀφορητὴ τῆς δυσαρρεσκείας αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Καλλισθένους, τοῦ ἀπὸ τῶν παιδικῶν χρόνων συντρόφου καὶ συμμαθητοῦ καὶ ἔπειτα συμμετόχου πάντων τῶν ἀγῶνων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ τρόπος δι' οὗ ἀνήθου οὗτος ἐβασανίσθη καὶ ἐθανατώθη, ὡς δῆθεν συνομόσας μετὰ τοῦ Ἐρμολάου, ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπλήγωσε καιρίως τὴν καρδίαν, πιθανῶς δὲ

καὶ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ μὴ δυναμένου ἔκτοτε νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐπιτυχόντας τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ, ὅπως ἀναδείξῃ τὸν Ἀλέξανδρον τέλειον πρότυπον ἀγαθοῦ βασιλέως. Ἡ πρὸς τὸν μαθητὴν ἀγάπη τοῦ φιλοσόφου ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐλαττωθῇ μετὰ τὴν διάπραξιν τοιοῦτου ἐγκλήματος καὶ ν' ἀποβῶσιν ἔκτοτε πολὺ ψυχρότεροι αἱ πρὸς αὐτὸν σχέσεις· οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ὅμως ἀπόδειξιν πρὸς πίστωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτῶν ἠδυνήθησαν νὰ προσαγάγωσιν οἱ κατὰ τὸν Πλίνιον παραστήσαντες τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἐξ ἀσβέστου πόθου ἐκδικήσεως ὑποκινήσαντα τὸν Ἀντίπατρον νὰ δηλητηριάσῃ τὸν Ἀλέξανδρον. Πρὸς ἀναίρεσιν καὶ τῆς συγκοφαντίας ταύτης ἀρκεῖ τὸ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως γεγονός, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανεν ἐκ φυσικῆς νόσου, προκληθείσης ἐκ τῆς ἐκλελυμένης αὐτοῦ διαίτης, ὡς προκύπτει ἐκ τε τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν δύο αὐτοῦ στρατηγῶν Ἀριστοβούλου καὶ Πτολεμαίου καὶ ἐκ τῶν λεγομένων βασιλείων ἐφημερίδων, ἐν αἷς ἀνεγράφετο ἀκριβῶς πᾶσα πρᾶξις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ συμβαῖνον αὐτῷ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας. Λεπτομερῆς δὲ πρὸ πάντων ἦτο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων, ἡ ἐν αὐταῖς περιγραφὴ τῆς θανατηφόρου νόσου. Γνωστὸν πλὴν τούτου εἶναι ὅτι, καίτοι ἔχων ἀφορμὰς παραπόνου, ἐξηκολούθησεν ὁ Ἀριστοτέλης τοσοῦτον σφοδρῶς μακεδονίζων, ὥστε ἠναγκάσθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Χαλκίδα, φεύγων τὴν ὀργὴν τοῦ ἐπικρατήσαντος ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος, ἣτις, ἂν ἐθεωρεῖτο ὁ Ἀριστοτέλης ὡς δηλητηριαστὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου, θ' ἀπέμενεν ἐξ ἴσου ἀνεξήγητος ὅσον καὶ ἡ ἐξακολούθησις τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τῶν Μακεδόνων. Ὅπως δὴποτε ἢ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως Εὐρυμέδοντος, ὑποκινουμένου πιθανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιμακεδονικῶν, ἐπιρριφθεῖσα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορία οὐδὲν εἶχε κοινὸν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ γνώμας, ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν ἀνέγερσιν βωμῶν εἰς τιμὴν τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου καὶ τοῦ φίλου Ἑρμείου, ὅπερ ἐθεωρήθη ὡς ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς. Βιογράφοι τινὲς ἀπέδωκαν τῷ Ἀριστοτέλει ἀπολογία κατὰ τῆς κατηγορίας ταύτης κατὰ τὸν τύπον τῆς τοῦ Πλάτωνος ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους. Ταύτης ἀπόσπασμα σώζεται παρ' Ἀθηναίῳ, ὅστις ὅμως θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπόκρυφον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔζησεν ἐν μόνον ἔτος μετὰ τὴν φυγὴν

αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῷ 322 π. Χ. ἐν Χαλκίδι ἐκ χρονίου καὶ οἰκογενειακοῦ, ὡς λέγεται, νοσήματος τοῦ στομάχου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατετρώχετο ἐκ νεότητος, ζητῶν ἀνακούφισιν τοῦ πόνου διὰ παντοίων φαρμάκων καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἀσκῶν θερμοῦ ἐλαίου ἐπὶ τῆς κοιλίας. Ὅπως ὀλοκλήρος ὁ βίος, οὕτω καὶ ὁ θάνατος τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς πλοκὴν παντοίων μύθων περὶ αὐτοχειρίας αὐτοῦ, ὅτε μὲν καταπιόντος ἀκόνιτον, ὅτε δὲ ριφθέντος εἰς τὸν Εὐριπον ἐξ ἀπελπισίας ὅτι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνεύρη τὸ αἷτιον τῆς παλιρροίας, ὡς ἰσχυρίσθησαν πατέρες τινὲς τῆς Ἐκκλησίας. Ταῦτα ὅμως εἶναι ἀσυμβίβαστα οὐ μόνον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ αὐτοχειρίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀσφαλῆ μαρτυρίαν τῶν ἀρχαιοτέρων βιογράφων καὶ ἰδίως τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς. Τῆς δὲ ἀνωτέρω μνημονευθείσης παρὰ Διογένει Λαερτίῳ καὶ Ἀθηναίῳ διαθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης παρὰ τινῶν κριτικῶν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, καίτοι περὶ πάντων ἐν αὐτῇ μετ' ἀκριβείας καὶ λεπτομερείας προνοήσας, οὐδὲ κἂν μνείας ἤξιωσε οὔτε τὰ ἴδια χειρόγραφα οὔτε τὴν πολύτιμον βιβλιοθήκην, ἧς ὁ πλουτισμὸς ἦτο τὸ διηνεκὲς μέλημα ὀλοκλήρου τοῦ βίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βιογραφικῶν εἰδήσεων δικαιουταί τις νὰ συμπεράνη ὅτι, οὐχ ἦττον τῆς ἀγαθῆς φύσεως, συνετέλεσεν εἰς ἀνάδειξιν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ εὐνοία τῆς τύχης, τὸ γένος, ἡ πρώτη ἀγωγή, τὰ ἔπειτα ἐπὶ εἰκοσαετίαν μαθήματα διδασκάλου οἷος ὁ Πλάτων, ἡ προστασία δύο βασιλέων καὶ ὁ θησαυρὸς παντοίων γνώσεων ὁ ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφησάντων ἀποταμιευθείς. Ταῦτα πάντα χρησιμοποιηθέντα ὑπὸ ἀνδρὸς κατὰ τε τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν φιλοπονίαν ἀπαραμίλλου συνετέλεσαν νὰ καταστήσωσι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μοναδικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἡ ἀπὸ δισχιλίων ἐτῶν διαρκοῦσα οὐδόλως φαίνεται παρακμάσασα διὰ τοῦ χρόνου. Μόνον τῷ ὄντι τὰς φυσικομαθηματικὰς αὐτοῦ θεωρίας ὑπέσκαψεν ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ προκειμένου περὶ φυσιολογίας, περὶ λογικῆς, μεταφυσικῆς, ρητορικῆς, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀμείωτον μένει ἀκόμη τὸ κῦρος τῶν ἀποφάνσεων τοῦ Σταγειρίτου.

Τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ

τὸ ὕφος πολλῶν τούτων καθιστῶσι πιθανωτάτην τὴν γνώμην ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ φιλοσόφου συνειργάζοντο εἰς τὴν σύνταξιν αὐτῶν, καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ οἱ τοῦ Ἐγγέλου, ἀγωνιζόμενοι δηλ. νὰ διατυπώσωσι μετὰ πάσης ἀκριβείας τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας ἀνέπτυσεν ὁ διδάσκαλος κατὰ τὰς παραδόσεις του καὶ νὰ συναρμόσωσιν ἔπειτα ταύτας εἰς ἰδιαιτέρας πραγματείας. Ἐκ τούτων φαίνονται δυστυχῶς ἀπολεσθεῖσαι πολλάι, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν παρὰ διαφόροις ἀρχαίοις σωζομένων ἀποσπασμάτων, τοῦ καταλόγου τοῦ Διογένης Λαερτίου καὶ τῶν παρὰ τῷ Μεναίω καὶ τῷ ἄραβι Καζίρη ἀνωνύμων. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι οἱ κατάλογοι οὗτοι φαίνονται ἱκανῶς συγκεχυμένοι καὶ πλειστάκις ἀνακριβεῖς· καὶ οὕτως ὅμως δύναται τις μεθ' ἱκανῆς πιθανότητος νὰ εἰκάσῃ ἐξ αὐτῶν, ὅτι τὰ σήμερον σωζόμενα οὐδὲ τὸ τρίτον ἀποτελοῦσι τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἀξιοθρήνητος πρὸ πάντων εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τέλει τῶν *Νικομαχείων Ἠθικῶν* μνημονευομένης *Συναγωγῆς πολιτειῶν*, τῆς περιλαμβανούσης τὴν ἀνάλυσιν τῶν νόμων ἑκατὸν πενήκοντα ὀκτῶ ἢ κατ' ἄλλους διακοσίων πενήκοντα πέντε πολιτειῶν. Ἐκ τῆς μοναδικῆς ταύτης συλλογῆς ἐλήφθη πιθανῶς τὸ ὑλικὸν τὸ χρησιμεῦσαν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν *Πολιτικῶν*.

Τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου διενεμήθησαν ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ αἰώνων κατὰ διάφορα συστήματα, διαιρεθέντα ἐν πρώτοις εἰς ὑπομνηματικά, ἢτοι συνιστάμενα ἐξ ἀπλῶν σημειώσεων, καὶ συνταγματικά, ἢτοι ἀποτελοῦντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον πλήρεις πραγματείας, καὶ κατὰ δευτέραν διαίρεσιν εἰς ἀκροαματικά ἢ ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά ἢ ἐν κοινῷ, ὧν τὴν διαφορὰν ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω. Ἐκ πασῶν τῶν κατατάξεων ἐπιτυχεστάτη ἀπεδείχθη ἡ παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑποδειχθεῖσα διαίρεσις τῶν φιλοσοφικῶν λόγων εἰς ὀργανικοὺς ἢ λογικοὺς, εἰς θεωρητικοὺς καὶ εἰς πρακτικούς. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων κατατάξεων ἐξενίκησε καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη ἡ τῆς πρώτης ἀλδείου ἐκδόσεως, καθ' ἣν τὰ σωζόμενα τοῦ Ἀριστοτέλους διανέμονται ὡς ἑξῆς:

Α'. Τὴν *Λογικὴν*, περιλαμβάνουσαν ἐξ πραγματείας, ὧν ἡ γνησιότης, καίτοι ἀμφισβητηθεῖσα ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου παρ' εὐαρίθμων τινῶν κριτικῶν, θεωρεῖται σήμερον ὡς βε-

βαία. Αἱ πραγματεῖαι αὗται ἔπονται ἀλλήλαις κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν : Κατηγορίαι, Περὶ ἐρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικά, Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων. Τὸ σύνολον τούτων ἀποτελεῖ τὸ λεγόμενον Ὀργανον σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ λέξις αὕτη, ὅπως ἡ λογικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν ὑπομνηματιστῶν.

Β'. Τὰ Φυσικά, ἐννοουμένης τῆς λέξεως καθ' ἣν εἶχε παρ' ἀρχαίοις εὐρύτεραν τῆς σημερινῆς σημασίαν, περιλαμβάνοντα τὰς ἑξῆς πραγματείας : « Φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλ. Η', Περὶ οὐρανοῦ, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ ψυχῆς, Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, Περὶ νεότητος καὶ γήρως, Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, Περὶ μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς ὕπνοις, Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, Περὶ ἀναπνοῆς, Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι, Περὶ ζῶων γενέσεως, Περὶ ζῶων κινήσεως, Περὶ ζῶων μορίων. Περὶ ζῶων πορείας, Περὶ χρωμάτων, Περὶ ἀκουστῶν, Φυσιογνωμικά, Περὶ φυτῶν, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπολεσθὲν ἀρχικὸν κείμενον ἀντικατεστάθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ μεταφράσεως ἐκ τοῦ περισωθέντος Λατινικοῦ ἢ Ἀραβικοῦ, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Μηχανικά, Προβλήματα καὶ Περὶ ἀτόμων γραμμῶν.

Γ'. Τὰ Μετὰ τὰ φυσικά εἰς ἰδ' βιβλία, εἰς τὰ ὅποια πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ διατριβὴ περὶ Μελίσσου, Ξενοφάνους καὶ Γοργίου.

Δ'. Τὰ Πρακτικά, περιλαμβάνοντα τὰ Ἠθικά Νικομάχεια, τὰ Μεγάλα καὶ τὰ Εὐδήμεια, τὰ Πολιτικά, τὴν Ρητορικὴν, τὴν Ρητορικὴν εἰς Ἀλέξανδρον, τὴν θεωρουμένην ὡς ἀπόκρυφον, καὶ τὴν Ποιητικὴν, ἣτις φαίνεται οὕσα λείψανον ἀπολεσθέντος διεξοδικοῦ ἔργου.

Ε'. Τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀποσπάσματα, ὧν τινὰ δὲν ἀμοιροῦσι σπουδαιότητος, τὰς ποιήσεις καὶ τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας δὲν στέργουσι νὰ θεωρήσωσιν ὡς γνησίας οἱ πλεῖστοι τῶν κριτικῶν.